

QO'QON XONLIGI VA ROSSIYA IMPERIYASI O'RTASIDAGI IJTIMOY-IQTISODIY VA SIYOSIY MUNOSABATLAR TARIXI VA TARIXSHUNOSLIGI

Sh.Yusupova

*Tarixshunoslik, manbashunoslik va tarixiy tadqiqot usullari
(mamlakatlar bo'yicha) mutaxassisligi magistranti*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Qo'qon xonligi va Rossiya imperiyasi o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy munosabatlar tarixi va tarixshunosligi haqida qimmatli ma'lumotlar haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Chor Rossiyasi, imperator, Xudoyorxon, Po'latxon, Nasriddinbek, Turkiston general-gubernatorligi, Fon Kaufman.*

Qo'qon xonligi tashkil topganidan to XVIII asr oxirlarigacha mustaqil davlat sifatida Rossiya bilan diplomatik munosabatlar olib borgan bo'lsa-da, bu haqida ma'lumotlar uchratish qiyin. Har ikki davlatlarning dastlabki elchilik aloqalari to'g'risidagi

ma'lumotlar XIX asrning boshlariga to'g'ri keladi. Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, aynan shu davrdan boshlab Qo'qon-Rossiya munosabatlari yaxshi yo'lga qo'yilgan. Har ikki davlat o'zaro elchilik aloqalarinmg o'ziga xos xususiyatlari bor edi. Birinchidan, elchi-lik aloqalari Toshkent va qozoq juzlari yerlari orqali amalga oshirilganligi uchun bu hududlar alohida aharniyat kasb etgan. Ikkinchidan, har ikki davlatning o'zaro munosabatlardan eng asosiy manfaatlari turlicha edi. Rossiyaga rivojlanib kelayotgan sanoat uchun xom ashyo va bozor kerak bo'lsa, Qo'qon xonligi uchun esa Buxoro, Xitoy kabi davlatlarga qarshi kurashishda horniy kerak edi. Uchinchidan, Qo'qon-Rossiya diplomatik aloqalarida. Toshkent alohida vakolatlarga ega bo'lgan. Rossiya tomonidan shunday vakolatlarni Orenburg va G'arbiy Sibir general-gubematorliklarida sezish mumkin edi. N. Topildiyev arxiv hujjatlarida 1810-yil Sibir liniyasi boshlig'i

general-leytenant Glazenep Qo'qon xonligiga savdo aloqalarini yo'lga qo'yish haqida murojaat qilganligi haqida ma'lumotlar borligini ma'lum qilgan. 1811-yilda esa Rossiya vakillari shunday taklif bilan Toshkent orqali Qo'qonga kelganlar. Oradan ko'p o'tmay, Qo'qon xoni Shakurbek Otaliq boshchiligidagi elchilarni Peterburgga jo'natgan. Elchilar uchun imperator huzurida muhokama qilinishi kerak bo'lgan asosiy masala Rossiya shaharlarida qo'qonlik savdogarlarga erkin savdo qilishlariga ruhsat berishga erishish bo'lgan. Bundan tashqari qo'qonlik savdogarlarning xavfsizligi masalasi ham ko'rilgan.

1813-yil Qo'qonga qaytayotgan elchilar bilan birgalikda Filipp Nazarov boshchiligidagi rus elchilari Toshkent orqali Qo'qonga kelganlar. F. Nazarov elchilik sohasida yirik ishlarni amalga oshirmagan bo'lsa-da, Qo'qondagi bir yillik kuzatuvlari

natijasida xonlik tarixiga oid muhim manba bo'lgan "Записки о некоторых народах и землях средней части Азии Филиппа Назарова" asarini chop etgan. 1816-yilda Usov boshchiligidagi general Glazanep jo'natgan elchilar kelgan. Ularning oldiga qo'yilgan asosiy

vazifa, savdo-sotiqni jonlantirish masalasi edi. Avval Toshkentda, so'ng Qo'qon-da bo'lgan elchilar xon huzuriga yorliq hamda sovg'alar bilan keldilar. Elchilar 1817-yil Rossiyaga qaytganlar. Madalixon va Toshkent qushbegisi 1824-yilda imperator huzu-riga yuborgan elchilarga Xonkeldi Bobojonov va Zulfiqor eshon boshchilik qilgan. El-chilar sovg'a bilan birga imperatorga xonning xatini ham topshirishlari kerak edi. Xatda Karkarali okrugi aholisi tomonidan Qo'qon karvonlari talanayotganligi ma'lum qilinib, qaroqchilarga qarshi qat'iy choralar ko'rish iltimos qilingan edi. Elchilar Omsk shahriga yetib kelgach, mahalliy ma'murlar tomonidan kutib olingan, lekin noma'lum sabablarga

ko'ra poytaxtga borishga ruxsat berilmagan. Omskda ularning to'xtatilishi sabablarini aniqlash masalasida 1825-yil mayda Soatbek Sultonbekov boshchiligidagi navbatdagi elchilar jo'natilgan. Yo'lda ko'chmanchi qozoqlar tomonidan talangan elchilar iyun oyi-da Omskka yetib kelganlar. Ular general-gubernatorlik ma'murlaridan talonchilarni jazolashni talab qilgan. Elchilar Toshkent qushbegisi sovg'asi (2 ta ot) va xatini topshir-ganlar. Xatning asosiy mazmuni shundan iborat ediki, Qo'qon xonligi ixtiyorida bo'lgan va soliq to'layotgan qozoqlarning Rossiya ixtiyoriga o'tkazilayotganligidan xon norozi edi. General-gubernator javob xati yozar ekan, qozoqlar majburlab emas, o'z ixtiyorlari bilan Rossiya tobe'ligiga o'tayotganligini ma'lum qil gan. Qo'qonlik elchilar karvonlar xavfsizligi va savdo-sotiqni rivojlantirish chora-tadbirlarini ham muhokama qilganlar.

Madalixon tomonidan Tursunxo'ja va Raimqurbon boshchiligidagi elchilar guruhi 1828-yili Rossiya poytaxtiga jo'nagan. Elchilar podsho Aleksandrning vafoti munosa-bati bilan ta'ziya izhor qilib, Nikolayning taxtga o'tirganligi bilan tabriklaganlar. Shu bilan birga Qo'qon xonligi taxtiga Madalixon o'tirganligini ma'lum qilib, xonning podsho norniga yozgan yorlig'ini topshirganlar. Elchilar rus hukumati a'zolari bilan savdo va diplomatik munosabatlarni rivojlantirish, ikki davlat o'rtasidagi - qozoq

cho'llaridan o'tadigan chegaralarni aniqlash uchun qat'iy qarorga kelganlar. Qo'qon xonligi 1829, 1830-yillarda ham Rossiya poytaxtiga elchilar jo'natishga ulgurgan. 1829-yilda yuborilgan elchilar hal qilishi kerak bo'lgan masalalar savdo, diplomatik aloqalar va ikki davlat fuqarolarining ko'chib o'tishiga to'sqinlik qilmaslik choralari bo'lsa, 1830-yil Peterburgga kelgan elchilarga undanda muhimroq masalalar yuklatilgan edi. Peter-burgga xon maktubi bilan kelgan elchilar imperatorga xonning iltimosini yetkazganlar. Xatda yer osti boyliklarini o'rganish va foydali qazilmalarni qidirishda yordam berish uchun ikki kon muhandis (injener)ini jo'natish so'ralgan edi. Ikkinchi masala, Qo'qon-Xitoy munosabatlari keskinlashganligi munosabati bilan to'plar va tajribali zobitlarni jo'natish so'ralgan. Rus hukumati Rus-Xitoy munosabatlari yaxshilanayotganligini hisobga olib, bu iltimosga rad javobini berdilar.

1830-yili Qo'qonga N. Potanin boshchiligida rus elchilari kelgan. Elchilar savdo va diplomatik aloqalar yuzasidan tadbirlarni amalga oshirganlar. Rus hukumatining elchilar oldiga qo'ygan asosiy vazifalaridan biri - xonlikning iqtisodiy, siyosiy hayotini o'rganish, shu jumladan, xonlikning qo'shni davlatlar bilan munosabatlarini tahlil qilish edi. N. Potanin elchilik safari haqida kitob yozib qoldirgan ("Записки о Кокандском ханстве хоронжего

Потанина”). Madalixon 1831-yili Rossiyaga yana elchilar jo'nat-gan. Ularga Xoya Raimqurbon Qosim o'g'li rahbar etib tayinlangan edi. Elchilar rus imperatoriga xon yorlig'i va sovg'alarni topshirishi kerak edi. Lekin ular ToboPsk shahrida to'xtatilgan. Hukumat Rus-Xitoy munosabatlari buzilmasligi uchun elchilarga

Peterburgga borishga ruxsat bermaganlar. Karantin bahona qilinib, ulardan xon yorlig'i va sovg'alar olib qolinib, Tobolskdan qaytarib yuborilgan. Ma'lumotlarda xon jo'natgan sovg'alar orasida 2 ta fil bo'lganligi keltirilgan. Lekin, ayrim ma'lumotlarda fil emas, balki Qo'qon-Xitoy urushida asirga olingan 2 ta xitoylik bo'lganligi haqida yozilgan.

1836-yili Madalixon Sibirga tajribali Soatbek Sultonbekov boshchiligidagi elchilarni jo'natgan. Elchilar Akmolinsk, Petropavlovsk orqali Omsk shahriga borganlar. Ular Omsk viloyat boshlig'i va Sibir general-gubematori huzurida bo'lib, xon va Toshkent qushbegisi xatlarini topshirganlar. Asosiy masalalar 1831-yilgi xon elchilarining qaytarib yuborilishi va qozoqlar masalasi edi (qozoqlarning xonlik tomonidan talanishi). Toshkent beklarbegi xatida ham shu masala aks ettirilgan edi. Elchilar va Sibir general-gubernatorligi vakillari muhokama qilingan masalalar bo'yicha shartnomalar imzola-ganlar.

1841-yili Peterburgga Muhammad Halil Sag'ibzoda boshchiligida elchilar guruhi kelgan. Qo'qon elchilari rus hukumati vakillariga sovg'a-salomlarni topshirgan-lar. Muzokaralarda elchilar Qo'qon-Buxoro munosabatlarining yomonlashib borayot-ganligi, Nasrullo Sulton Mahmud (Madalixonning ukasi)ni O'rrnitonga hokim qilib tayinlaganligi va uni Qo'qon taxtiga chiqarish niyati borligi, xonning bu voqealardan norozi ekanligi haqida ma'lumot berganlar. Muzokaralarda ilgari hal bo'lmagan masala -

tog' muhandislarini yordamga jo'natish yana ko'tarilgan va aniq qarorga kelingan. Xon elchilari 1842-yil 10-iyulda Peterburgdan Omskka kelgan. Lekin, bu paytga kelib Qo'qon-Buxoro munosabatlariga putur yetgan edi. Shu tufayli ular ko'targan ayrim masalalar chippakka chiqqan. 1842-yil 25-avgustda elchi Muhammad Halil Sag'ibzoda

G'arbiy Sibir' general-gubematori Gorchakovga xat yozib, Qo'qonda hokimiyat almash-gan bo'lsa ham, imzolangan shartnomalar va do'stona munosabatlar o'zgarmay qolishini ma'lum qilgan. Elchilar Sheralixon taxtga chiqqanidan so'ng vatanlariga qaytib kelgan-lar. Sheralixon davrida ham elchilik munosabatlarini tiklash va rivojlantirishga harakat qilingan. 1844-yil 3-iyulda Niyozmuhammad Ne'mat boshliq elchilar Sernipalatinskka yuborilgan. Ular ruslarga xon ilgarigi munosabatlarni davom ettirish va yangi shartno-malarni imzolash niyatida ekanligini bildirganlar. 1845-yili Xudoyorxon taxtga chiq-qach, yosh bo'lganligi uchun davlat ishlari qaynotasi Musulmonqul qo'lida bo'lib, xonlik

tashqi siyosatini ham u belgilagan. 1847-yilga kelib Rossiya Qo'qonga qarashli yerlarni egallab, harbiy maqsadlarda maxsus qo'rg'onlar qura boshlagan. 1847-yil 28-noyabrda Mulla Abdulla boshchiligidagi elchilar yorliq bilan Omskka kelganlar. Ularning asosiy vazifasi savdo, iqtisodiy va chegara masalalarini hal qilish edi. Lekin, elchilar ruslar tomonidan Sirdaryoning quyi oqimida Rossiya tomonidan qurilgan Raim qo'rg'oni kabi istehkomlarning qurilishiga panja ortidan qaraganlar, go'yo ular bu istehkomlar rus

fiiqarolari va savdo karvonlarini himoya qilish uchun qurilgan edi. 1853-yilda Xudoyorxon tomonidan Rossiyaga jo'natilgan elchilarga Yo'ldoshboy Raimzajonov ismli shaxs boshchilik qilgan. Bu paytga kelib Rossiyaning O'rta Osiyoga nisbatan tashqi siyosati yetarli darajada aniq edi. Qo'qonlik elchilarning harakatlariga qaramasdan, ular Omsk-dan ortga qaytarilgan. Har ikki davlatning o'zaro elchilik aloqalari tahlili shuni ko'rsa-tadiki, Rossiya Qo'qon xonligi bilan yaxshi niyatli, teng huquqli diplomatik munosabatda bo'lmagan. Rossiyaning asl maqsadi, Qo'qon xonligini bosib olish edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1 . Haydarbek Bobobekov “Qo‘qon tarixi” Toshkent Fan nashriyoti 1996 .
- 2 . Ikromjon Kuzikulov “Qo‘qon xonligi tarixi” Namangan nashriyoti 2014.
- 3 . Nosirjon Topildiyev “Qo‘qon xonligining Rossiya bilan diplomatik aloqalari tarixidan” Fan nashriyoti 2007.